

De combinatie van arbeid en gezin: een panelanalyse van de impact van deeltijdwerk op de ervaring van tijdsdruk

Ilse Laurijssen & Ignace Glorieux

1. Inleiding

Sinds de jaren 60 participeren vrouwen steeds meer aan de arbeidsmarkt en evolueren we steeds meer van een kostwinners- naar een tweeverdienerssamenleving. In de meeste EU-lidstaten zijn tweeverdienersgezinnen nu de meest voorkomende gezinsvorm geworden bij huishoudens met twee volwassenen op arbeidsactieve leeftijd (20-59 jaar) (Franco & Winqvist 2002). De groei van tweeverdienersgezinnen bracht de combinatieproblematiek naar de voorgrond (Jacobs & Gerson 2001). Door het tweeverdienerschap ervaren gezinnen meer problemen om hun beroeps- en gezinsleven op elkaar af te stemmen, in het bijzonder in de levensfase met jonge kinderen. Gezinnen in de 'drukke leeftijd' (Elchardus 1996) moeten vaak veel gezinsarbeid combineren met betaald werk en streven liefst nog een actieve vrijetijdinsinvulling na. Hun tijdsdruk is in essentie combinatiegedruk die voortspuit uit het dagelijks moeten verzoenen van een veelheid van activiteiten en verantwoordelijkheden binnen de beschikbare 24 uur (Moens 2006). De vele verplichtingen die moeten nagekomen worden in verschillende levenssferen gaan samen met gevoelens van tijdschaarste en een verzuchting naar onthaasting (Vandeweyer 2010), en steeds meer aandacht voor de combinatieproblematiek.

De meeste studies analyseren de factoren die bijdragen tot meer werk-gezinconflict of een betere werk-gezinbalans. Hoe gezinnen omgaan met hoge combinatiegedruk wordt veel minder bestudeerd, en vormt de centrale invalshoek van deze bijdrage. De reactie van gezinnen op afstemmingsmoeilijkheden tussen werk en gezin benoemen we met de term 'aanpassingsstrategie'. Zo stellen sommige koppels bijvoorbeeld het krijgen van kinderen uit (soms ook definitief), terwijl andere gezinstaken uitbesteden aan derden. In de meeste gevallen, echter, passen gezinnen hun mate van betrokkenheid in betaald werk aan. Dit is wat Becker en Moen (1999) de strategie van 'scaling back' noemen: koppels, en in het bijzonder deze met jonge kinderen, beperken hun werkbetrokkenheid

om het gezinsleven te beschermen tegen te sterke indringing door het betaald werk. Zij vonden in hun kwalitatieve studie naar de combinatiestrategieën die (middenklasse) tweeverdienersgezinnen hanteren slechts weinig koppels waarin beide partners sterk investeren in het opklimmen van de beroepsladder. In hun studie stelden Becker en Moen (1999) eveneens vast dat dit sterk gendergebonden is en dat het meestal vrouwen, en niet mannen zijn die een stap terug zetten. En dat ondanks dat deze beslissing doorgaans rationeel overwogen wordt, en veelal vanuit egalitaire opvattingen. In de praktijk versterkt de combinatie van arbeid en gezin dan ook vaak de traditionele genderrollen. Bij de meeste tweeverdienersgezinnen in België werken beide partners voltijds, of werkt de mannelijke partner voltijds terwijl de vrouwelijke partner deeltijds werkt ('anderhalfverdienersgezin'). Andere werktijdregelingen komen slechts in beperkte mate voor.

Doordat de last van het combineren van beide levenssferen vooral bij de vrouwen terecht komt, gaat de meeste aandacht in de literatuur naar de strategieën die vrouwen hanteren om beide levenssferen te combineren of beter op elkaar af te stemmen. In hoofdzaak wordt in de literatuur gefocust op temporele strategieën die via het ingrijpen op de werktijd tegemoet kunnen komen aan de ervaren combinatiedruk. Moeders blijken vaker hun arbeidstijd (al dan niet tijdelijk) terug te schroeven, bijvoorbeeld door deeltijds te gaan werken, of door loopbaanonderbreking op te nemen (Kaufman & Uhlenberg 2000; Uunk *et al.* 2005). Deeltijdarbeid blijkt daarbij de strategie bij uitstek die moeders hanteren om de combinatie van betaald werk en gezin mogelijk te maken. De Belgische Arbeidskrachtentelling van 2009 laat bijvoorbeeld zien dat 47% van de werkende vrouwen tussen 25 en 49 jaar met kinderen een deeltijdse baan heeft. Bij vrouwen zonder inwonende kinderen uit dezelfde leeftijdsgroep werkt slechts 24% deeltijds en bij mannen is deze proportie zelfs maar 5% (bron: Eurostat via <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, 2 mei 2011). Analyses op basis van Vlaamse tijdsbestedingsdata illustreren verder dat de vermindering van de arbeidstijd via deeltijdarbeid voor vrouwen met kinderen een belangrijke strategie is om de totale werklast in balans te houden (Glorieux 2005). Analyses op basis van de werkbaarheidsmonitor voor Vlaanderen suggereren evenwel dat deeltijdwerk mogelijk minder 'werkbaar' werk is (Bourdeaud'hui & Vanderhaeghe 2005). Ook andere studies naar werk-gezinconflict illustreren de moeilijkheden die vrouwen in een deeltijdbaan ondervinden op het vlak van de combinatie arbeid en gezin en laten zich soms veeleer pessimistisch uit over deeltijds werk als combinatiestrategie (Barnett & Gareis 2002; Higgins, Duxbury & Johnson 2000; Walsh 2007; Warren 2004).

In dit artikel onderzoeken we of en hoe vrouwen hun betaald werk aanpassen bij hoge tijdsdruk, in het bijzonder doordat er (meer) kinderen aanwezig zijn in het gezin en men meer gezinsverplichtingen heeft. De bedoeling in dit artikel is om de wederzijdse of reciproce relaties tussen gezins- en werkkenmerken en veranderingen in de ervaring van tijdsdruk als indicator voor combinatiedruk te na te gaan. De centrale vraag is niet enkel wat bijdraagt tot de ervaring van

tijdsdruk, maar ook wat de gevolgen zijn van (problematische) tijdsdruk en in het bijzonder welke aanpassingsstrategieën worden gebruikt om daarmee om te gaan. Ondanks een duidelijke rationale dat combinatie- of tijdsdruk een dynamisch proces is dat leeftijdsgebonden is (*cf.* drukke leeftijd) en verandert over de tijd, blijven de meeste studies naar de relatie tussen gezins- en arbeidskenmerken en tijdsdruk beperkt tot cross-sectionele analyses. De panelanalyse in dit artikel komt hieraan tegemoet door zowel het effect van veranderingen in de gezins- en arbeidssituatie op de tijdsdruk, als de gevolgen van het ervaren van hoge combinatiedruk na te gaan. Zo verkrijgen we een beter beeld van combinatiestrategieën die gezinnen gebruiken om betaalde arbeid en het gezinsleven met elkaar te verzoenen. Daarbij analyseren we niet enkel de rol van de arbeidstijd maar ook van meer inhoudelijke arbeidskenmerken (werkomstandigheden, werkdruk, collegiale samenwerking, de mate van autonomie en professionele uitdaging). Naast het verminderen van de arbeidstijd, zouden vrouwen in functie van hun gezinstaken immers ook (kunnen) opteren voor minder veeleisende of beter op het gezin af te stemmen banen (Elchardus & Glorieux 1994; Hakim 2002), hoewel die suggestie veel minder getoetst is in de onderzoeksliteratuur. Bovendien biedt een focus op de ruimere werkcontext meer inzicht in de vraag of de keuze voor deeltijdwerk door vrouwen effectief bijdraagt tot een vermindering van de combinatiedruk.

2. Theoretische achtergrond

2.1. De rol van betaald werk en kenmerken van de baan

Er zijn verschillende aanwijzingen dat arbeidskenmerken van centraal belang zijn voor de combineerbaarheid van betaald werk en het gezinsleven of andere levenssferen. Onderzoek toont dat de ervaring van combinatiedruk sterker wordt beïnvloed door de werksituatie dan de gezinssituatie (Byron 2005; Gallie & Russell 2009). *Spill-over* van het betaald werk naar het gezinsleven is ook de belangrijkste vorm van werk-gezinconflict die mensen rapporteren (Van der Lippe *et al.* 2006).

In de combinatie-literatuur ligt de focus vooral op de rol van de temporele aspecten van het werk: de arbeidstijd, de arbeidsflexibiliteit, de voorspelbaarheid van en controle over de werkuren. Dat is verwant aan het dominante uitgangspunt van zowel studies als beleidsmaatregelen dat een moeilijke werk-gezinbalans vooral te maken heeft met een gebrek aan tijd. Onderzoek naar de ervaring van werk-gezinbalans of arbeid-gezinconflict bevestigt dat het aantal werkuren en het aantal uren huishoudelijk werk een belangrijke factor zijn in de ervaring van interferenties tussen arbeid en gezin of van combinatiedruk (Van der Lippe *et al.* 2003; Cousins & Tang 2004; Symoens & Bracke 2007; Hosking & Western 2008).

De visie dat hoge werkdruk en hoge gezinseisen kunnen leiden tot spanningen tussen het werk en het gezinsleven past binnen het algemeen idee dat het simultaan vervullen van meerdere rollen en in het bijzonder hogere rolessen een negatieve invloed hebben op het welbevinden (het rolconflictperspectief). Betaald werk moet evenwel niet enkel negatief worden benaderd in die zin dat tijd besteed aan werk in conflict staat met mogelijke andere doelen (cf. 24 uren per dag). Betaald werk kan ook bepaalde voordelen opleveren waardoor andere rollen beter kunnen worden vervuld (het zogenaamde rolverrijkingperspectief; Marks 1977).

Doorgaans wordt een onderscheid gemaakt tussen *demanding* of belastende arbeidskenmerken, die het werk-gezinconflict versterken, en *supportive* of *facilitating* karakteristieken van het werk, waarvan verwacht wordt dat ze de combinatie van betaald werk met het gezinsleven kunnen vergemakkelijken (cf. het rolverrijkingperspectief) (Voydanoff 2004). De *job demands* worden dan als negatieve elementen beschouwd, terwijl de *job resources* als positieve elementen worden beschouwd. Daarom verwachten we dat niet enkel de arbeidstijd maar ook de meer inhoudelijke arbeidskenmerken een impact hebben op de ervaring van tijdsdruk. De *job demands* zullen daarbij de tijdsdrukte verhogen, terwijl de *job resources* de tijdsdrukte juist verminderen (hypothese 1).

2.2. Aanpassingsstrategieën

Om verschillende redenen kan worden verwacht dat de arbeidskenmerken niet enkel de ervaring van tijdsdruk beïnvloeden, maar ook het omgekeerde, dat een hoge combinatiedruk aanleiding geeft tot bepaalde wijzigingen in de werksituatie. Bij conflict tussen levenssferen wordt de oplossing vaak gezocht in aanpassingen in de veroorzakende levenssfeer. Werk-gezinconflict beïnvloedt ook de arbeidstevredenheid (Kossek & Ozeki 1998), waarbij de impact van werk op gezin belangrijker lijkt dan de impact van gezin op werk. Hoge combinatiedruk is niet alleen verbonden met arbeidstevredenheid, maar sterker nog met de intentie om van baan te veranderen (Allen *et al.* 2000). Bijgevolg kunnen we verwachten dat hoge tijdsdruk zich vooral zal vertalen in aanpassingen in de werksfeer.

Een dergelijke aanpassingsstrategie is het meest evident voor wat betreft de werktijd; het feit dat deeltijdwerk het meest voorkomt bij vrouwen met kinderen, wijst ook in die richting. In dat geval is er sprake van reciproce of wederzijdse effecten: het is enerzijds behoorlijk evident en ook reeds voldoende gedocumenteerd dat voltijds werk (of langere werkuren) meer dan deeltijdwerk samengaat met meer interferentie tussen werk en gezin (Collinson & Collinson 2004; Nomaguchi 2009; Van der Lippe 2007), maar tegelijk kunnen personen die veel conflict tussen werk en gezin ervaren ook hun werktijd aanpassen als middel om de interferentie te verminderen.

Volgens Moen en Sweet (2003) kiezen koppels hun arbeidsuren op strategische wijze. Het aantal werkuren wordt door beide partners onderhandeld, en

wordt beïnvloed door de middelen waarover een gezin beschikt en de beperkingen waarmee men wordt geconfronteerd. De keuzes reflecteren daarbij de persoonlijke kenmerken van elke partner, de culturele verwachtingen en de eisen van de arbeidsmarkt. Moen & Sweet (2003) analyseerden verschillende types van werktijdstrategieën die ingezet worden door tweeverdienersgezinnen in New York. Volgens de auteurs kunnen deze strategieën voorspeld worden op basis van bepaalde kenmerken, en meer specifiek de eisen en beloningen verbonden aan de beroepsloopbaan, de genderroloriëntaties, en het levensstadium. Bijvoorbeeld, wanneer beide partners werkzaam zijn in hogere beroepen, zullen koppels met egalitaire genderopvattingen en koppels zonder kinderen, vaker dan andere koppels, een hoge werkbetrokkenheid-werktijdregeling volgen.

In een panelstudie door Jansen en anderen (2004) waarin de impact van verschillende types van werktijdregelingen op werk-gezinconflict wordt nagegaan, worden een aantal suggesties gedaan met betrekking tot het soort van veranderingen in het betaald werk dat kan worden verwacht wanneer gezinnen trachten om betaald werk met gezinsverantwoordelijkheden te verzoenen. Deze auteurs argumenteren dat werktijdregelingen (het aantal werkuren, maar ook de werk-urschema's) een belangrijk startpunt kunnen zijn om tegemoet te komen aan de behoefte aan een betere combinatie van betaald werk en gezin bij onder meer tweeverdienersgezinnen. Om te beginnen zijn de hoeveelheid werktijd en het patroon en de timing van werk evidente en belangrijke elementen in de wijze waarop werk ingrijpt op het gezinleven. Ook heeft onderzoek reeds meermaals een positief verband tussen de hoeveelheid werktijd met werk-gezinconflict vastgesteld, wat ook vervat zit in onze eerste hypothese. Maar het zijn vooral, zo onderstrepen de auteurs, 'aanpasbare' of 'manipuleerbare' factoren: "*Because worktime arrangements are, in essence, dynamic and modifiable factors that can be subject to change when necessary or requested, they constitute important tools for reducing work-home interference*" (Jansen et al. 2004, 147). Relevant voor de studie van combinatiestrategieën, onderscheiden de auteurs verder a) structurele kenmerken van het werk, waaronder de werktijd, en b) meer inhoudelijke kenmerken, waaronder de werkeisen, waarbij op het laatste type kenmerken wellicht minder gemakkelijk kan worden ingegrepen (zij het door individuen, zij het door organisaties of vanuit een overheidsbeleid om een betere afstemming van werk op het gezin te bekomen).

Hieruit leiden we af dat, minstens voor wat betreft de werktijd, er sprake is van wederzijdse effecten: niet alleen draagt de werktijd (mogelijk) bij tot hogere combinatiedruk, maar een hoge combinatiedruk kan ook aanleiding geven tot het verminderen van de werktijd (hypothese 2). Wat betreft mogelijke andere kenmerken die zouden kunnen aangepast worden om de combinatiedruk te verminderen, lijkt de mate van "aanpasbaarheid" door het individu, zoals gesuggereerd door Jansen en anderen (2004), een belangrijk criterium, en kunnen we verwachten dat de meer inhoudelijke kenmerken veel minder zullen veranderen onder invloed van combinatiedruk (hypothese 3) en dat gezinnen veeleer opteren voor een werktijdaanpassing. In het bijzonder de opname van deeltijdwerk

als copingmechanisme staat centraal in dit artikel; een strategie waar vooral vrouwen voor lijken te kiezen.

2.3. Deeltijdwerk en arbeidskenmerken

Omdat deeltijdwerk in twee mogelijke richtingen kan samenhangen met werk-gezinbalans (reciproce effecten), komt de juiste interpretatie van cross-sectionele bevindingen over het verband van deeltijdwerk met werk-gezinbalans in het gedrang. Wat de kwestie bijkomend nog moeilijker maakt is dat deeltijdwerk samenhangt met andere beroepskenmerken, en ook daar de richting van de samenhang niet helemaal duidelijk is. Net zoals deeltijdwerk een reactie kan zijn op de ervaring van hoge algemene tijdsdruk, kan het ook een aanpassing zijn op een belastende job (en zo is ook hier sprake van reciproce effecten). Deze problemen van mogelijke wederzijdse veroorzaking vergen panelanalyse om beter de relatie tussen deeltijdwerk en gezin-werkconflict enerzijds, en tussen deeltijdwerk en andere beroepskenmerken anderzijds, te begrijpen. Hieronder belichten we onderzoek dat daarop licht kan werpen.

Er zijn verschillende studies die het verband onderzochten tussen arbeidskenmerken en werk-gezinconflict met een expliciet paneldesign om reciproce effecten te toetsen. Het gaat veelal om kleinschalige studies, vaak beperkt tot een specifieke beroepsgroep. Toch bevestigen de meeste van die studies dat werkeisen niet enkel mogelijke antecedenten van werk-gezinconflict zijn, maar dat ze zelf ook worden beïnvloed door werk-gezinconflict (bijvoorbeeld bij professionelen in de gezondheidszorg, in Leiter & Durup 1996; bij werknemers van een interimkantoor in Nederland, Demerouti *et al.* 2004; met een meer diverse onderzoeksgroep, in Steinmetz *et al.* 2008; in de studie van Peeters *et al.* 2004 daarentegen worden geen omgekeerde effecten gevonden bij werknemers in de gezondheidszorg in Nederland).

De gevolgen van deeltijdwerk voor de ervaring van tijdsdruk of werk-gezinconflict zijn nog niet zo grondig getoetst met een panelonderzoeksdesign. We vonden enkel twee kleinschalige studies naar werk-gezinconflict met een paneldesign waarin ook het aantal werkuren is opgenomen. In beide studies blijkt de werktijd evenwel niet verbonden met verandering in werk-gezinconflict over de tijd, hoewel de samenhang op eenzelfde tijdstip of zonder controle voor een voorgaande meting van werk-gezinconflict eerder sterk is (Britt & Dawson 2005; Hammer *et al.* 2005). Er zijn wel enkele studies die de impact van deeltijdwerk op algemene levenstevredenheid (als proxy voor werk-gezinbalans) met paneldata bestuderen, maar de resultaten zijn tegenstrijdig. Zo onderzochten bijvoorbeeld Gash en anderen (2009), gebruik makend van paneldata voor het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, het effect van een verandering in het aantal werkuren op de levenstevredenheid. De resultaten van hun panelanalyse suggereren dat een vermindering van de werktijd inderdaad een verbeterde werk-gezinbalans tot gevolg heeft. Ze vinden immers een toename van de levenstevre-

denheid bij vrouwen die van voltijds naar deeltijds werk overschakelen, vooral als ze bij dezelfde werkgever in dezelfde job blijven werken (gecontroleerd voor veranderingen in beroeps- en gezinssituatie). Een analyse door Berger (2009) op dezelfde Duitse paneldata (SOEP) leidt tot helemaal andere conclusies. Zij vindt dat een daling in de werktijd samengaat met een daling over de tijd in de levenstevredenheid van moeders. Bergrers interpretaties wijzen meer op het 'gedwongen' karakter van de lagere arbeidstijd bij moeders, in het bijzonder in Duitsland waar een grote groep van vrouwen mogelijk minder uren werkt dan ze wel zou willen, als gevolg van de beperkingen die voortvloeien uit hun gezinsverantwoordelijkheden.

Een mogelijke verklaring voor de tegenstrijdige bevindingen van Berger (2009) en Gash en anderen (2009) wat de impact van deeltijdwerk betreft (respectievelijk positief en negatief voor het welbevinden), is dat in de studie van Berger niet gecontroleerd werd voor beroepskenmerken, terwijl in de andere studie gecontroleerd wordt voor opwaartse en neerwaartse beroepsmobiliteit. Berger suggereert zelf ook dat de negatieve gevolgen van deeltijdwerk mogelijk ook te maken kunnen hebben met ofwel een mismatch tussen het aantal werkuren en de voorkeuren qua werktijd, ofwel met de arbeidskwaliteit van deeltijdwerk. Net deze laatste mogelijkheid is de reden waarom Gash en anderen (2009) controleren voor verandering in de beroepskenmerken. De auteurs benadrukken zelfs de waarschijnlijkheid van hogere levenstevredenheid bij verminderde werkuren in "countries like Germany and the UK where there is little policy support for maternal workers to work full-time hours" (Gash *et al.* 2009, 8). Opvallend in deze context is dat in deze studies wel meermaals wordt gesuggereerd dat deeltijdwerk verbonden kan zijn aan andere werkomstandigheden, maar dat dit zelden verder wordt geanalyseerd. De mogelijkheid van een samenhang tussen deeltijdwerk en andere beroepskenmerken is enkel een motivatie om (in het beste geval) het effect van deeltijdwerk te analyseren onder 'controle' voor mogelijke andere arbeidskenmerken. In die zin leren de panelstudies ons niet echt meer dan de cross-sectiestudies. Met paneldata zou men juist verder kunnen gaan en de precieze relatie tussen deeltijdwerk en de beroepskenmerken kunnen onderzoeken, om zo meer inzicht te verwerven in de oorzaak van de associaties tussen deeltijdwerk en andere arbeidskenmerken. De vraag is of deeltijdwerk wordt opgenomen door vrouwen waarbij zij ook andere toegevingen (moeten) doen in termen van de beroepsinhoud en arbeidscondities, of dat deeltijdwerk wordt opgenomen omdat men werkt in een job met kenmerken die moeilijker te combineren valt met het gezinsleven. In het eerste geval verwachten we een impact van de vermindering van de arbeidstijd op de inhoudelijke arbeidskenmerken en condities (hypothese 4a), in het andere geval gaat het om een impact van de arbeidskenmerken op de arbeidstijd (hypothese 4b). Omdat beide mogelijkheden een heel verschillende betekenis van deeltijdwerk impliceren, rapporteren we in het tweede deel van de analyses van dit artikel ook onze bevindingen van de panelanalyse van de associaties van deeltijdwerk met arbeidskenmerken.

3. Onderzoeksdesign

Het doel van de analyse hier is het combineren van twee relevante vragen. Ten eerste: wat draagt bij tot combinatiedruk? Het antwoord op die eerste vraag werpt licht op de omstandigheden en kenmerken die de combinatiedruk kunnen verlichten (*cf.* hypothese 1), al is het zo dat sommige kenmerken wellicht gemakkelijker aanpasbaar of manipuleerbaar zijn dan andere. We vullen daarom aan met de tweede vraag: welke aanpassingen gebeuren om met hoge combinatiedruk om te gaan? Met die tweede vraag wordt de vraag naar strategieën van aanpassing veel concreter. In de mate dat 'condities' aangepast worden aan tijdsdruk, zijn het wellicht de meer aanpasbare, en minder de andere kenmerken waarop een effect van tijdsdruk kan worden vastgesteld (*cf.* de verschillende flexibiliteit van structurele en inhoudelijke werkkenmerken; hypothesen 2 en 3). Bovendien zal de nood die gevoeld wordt tot aanpassing al dan niet hoger zijn naargelang de 'condities' waarin men zich bevindt (*cf.* de alternatieve hypothesen 4).

3.1. Panelonderzoeksdesign

Om deze vragen te beantwoorden, onderzoeken we de relatie tussen gezins- en arbeidskenmerken en de ervaring van tijdsdruk waarbij we de mogelijkheid van omgekeerde effecten expliciet in rekening brengen. Een meer dynamische analyse van de ervaring van tijdsdruk is mogelijk met behulp van paneldata waarbij de situatie van personen op meer dan een ogenblik in de levensloop gekend is. We analyseren concreet enerzijds het effect van veranderingen in de gezins- en arbeidssituatie op de ervaring van tijdsdruk, en tegelijk (simultaan) de gevolgen van het ervaren van hoge combinatiedruk voor de arbeidsloopbaan.

3.2. Structurele modellen (SEM)

Om de wederzijdse effecten te toetsen gebruiken we structurele modellen (*structural equation modelling*) en toetsen we de effecten in beide richtingen simultaan. Voor het onderzoeken van reciproce causaliteit wordt vaak een *cross-lagged* panelmodel gebruikt, waarbij elke variabele die op een tweede tijdstip wordt gemeten wordt beïnvloed door dezelfde variabele gemeten op een eerste tijdstip (stabiliteitseffecten) en door de andere variabele op het eerste tijdstip (*cross-lagged* effecten). De analyse over de tijd en de aanwezigheid van de *time lag* maakt dit model beter dan een standaard cross-sectionele analyse. Door de opname van de stabiliteitseffecten kunnen de resultaten van de analyse ook worden geïnterpreteerd in termen van *verandering* in de afhankelijke variabelen. Doorgaans wordt op basis van een vergelijking van de grootte-orde van de *cross-lagged* effecten geconcludeerd welk van de causale richtingen belangrijker is.

Ondanks het veelvuldig gebruik van cross-laggedeffectenmodellen vertrekken we in onze panelanalyse van tijdsdruk van een synchrone-effectenmodelspecificatie, die minder gekend is. De keuze tussen het cross-lagged versus het synchrone-effectenmodel, hangt grotendeels af van de (veronderstelde) *time lag* die nodig is opdat zich een (causaal) effect van de ene op de andere variabele kan voordoen (zie Finkel 1995). In onze dataset liggen de twee punten van meting drie jaar uit elkaar. Wanneer die tussenperiode van drie jaar dicht bij de werkelijke tijdsspanne ligt waarop een effect zich gaat uiten, dan is het cross-lagged panelmodel het best van toepassing. Wanneer evenwel bepaalde veranderingen effecten hebben in een veel kortere tijdsspanne, van bijvoorbeeld enkele maanden, dan zal dit veel beter opgepikt worden in een synchrone effectenmodel. We verwachten voor onze analyse, gegeven de lange tijdsspanne tussen de twee metingen (3 jaar), dat de effecten op tijdsdruk synchroon gemeten sterker zullen zijn dan cross-lagged. Toegepast op bijvoorbeeld de werktijd lijkt het logisch te veronderstellen dat een verlaging van de werktijd zich bijna onmiddellijk vertaalt in een vermindering van de combinatiedruk, wat pleit voor een synchrone-effectenmodelspecificatie. In onze analyse van de relatie tussen deeltijdwerk en de andere werkkenmerken, vertrekken we wel van een cross-laggedmodelspecificatie, omdat de idee van 'aanpassing' bij hoge combinatiedruk een langere periode suggereert voordat effecten merkbaar zullen zijn in de beroepsloopbaan.

Het synchrone-effectenmodel lijkt enigszins op het cross-lagged model. Dezelfde stabiliteitseffecten worden er in opgenomen. De wederzijdse beïnvloeding wordt nu echter gemeten door effecten in beide richtingen (enkel) binnen het tweede tijdstip in plaats van over de tijd. De schatting van de synchrone effecten in dit type model is mogelijk door de weglating van de cross-lagged effecten, waardoor de variabelen gemeten op het eerste tijdstip de functie van benodigde 'instrumentele' variabelen vervullen. Door de opname van de stabiliteitseffecten en doordat de beoordeling van de richting van de causaliteit op basis van de vergelijking van de effecten op het tweede tijdstip gebeurt, kunnen die (wederzijdse) effecten ook geïnterpreteerd worden als de effecten van *verandering* in de ene op *verandering* in de andere variabele. Deze toetsing van causale effecten is beter dan een cross-sectionele analyse, niet enkel omwille van de *time lag*, maar in het bijzonder omdat het de invloed uitsluit van eventuele andere (niet-veranderende) individuele kenmerken die niet in het model zijn opgenomen. Toch wordt dit model slechts zelden gebruikt in de onderzoeksliteratuur. Een van de redenen daarvoor lijkt ons ook de grotere complexiteit in het schatten en verifiëren van de geldigheid van het model. We volgen het voorstel van Finkel (1995, 32 en volgende) om de significantie te toetsen van de covariantie tussen de error-termen van beide endogene variabelen. Zijn deze significant, dan suggereert dat misspecificatie van het model. In die gevallen (errorcovariantie verschillend van nul) trachten we het model te verbeteren door de cross-lagged effecten te bekijken. Evenwel, met een panel met slechts twee golven is het niet zomaar mogelijk om alle synchrone samen met alle cross-lagged effecten simultaan op te nemen (te weinig vrijheidsgraden; zie voor meer details Finkel 1995). We baseren ons

daarom in voorkomend geval op de richting en grootte van de effecten van het cross-lagged- en het synchrone-effectenmodel om tot een finaal model te komen met een selectie van (relevante) cross-lagged en synchrone effecten.

3.3. Data

De data voor deze studie komen van een panelstudie bij jongvolwassenen in Vlaanderen. Als onderdeel van het SONAR (afkorting voor Studiegroep van ONderwijs naar ARbeidsmarkt) onderzoeksprogramma, werd een aselechte steekproef uit het Rijksregister getrokken van jongeren geboren in 1976. In 1999 werden face-to-face interviews uitgevoerd met 3.015 respondenten van die geboortecohorte, op dat ogenblik 23 jaar, over hun onderwijs- en arbeidsmarktloopbanen. Dezelfde respondenten werden vervolgens opnieuw geënquêteerd op de leeftijd van 26 en 29 jaar, waarbij respectievelijk 68% en 80% van de doelgroep werd bereikt, resulterend in een uiteindelijke steekproef van 1.657. In onze analyses gebruiken we de data van de leeftijdsbevragingen van 26 en 29 (omdat er op 23 jarige leeftijd geen meting van de tijdsdruk werd gedaan). Omdat de combinatie van betaalde arbeid en gezin sterk gendergebonden is, en de opname van deeltijdwerk vooral door vrouwen wordt gerealiseerd, beperken we onze analyses tot de jonge vrouwen in de steekproef (N = 819). We selecteerden alle vrouwen met een betaalde baan op beide tijdstippen, zijnde de enquête op 26 en op 29 jaar, wat tot een uiteindelijke onderzoeksgroep van 675 vrouwen leidt.

Het panelkarakter van de dataset maakt het tot een unieke bron om de dynamische processen van arbeidskeuzes en werk-gezinbalans te analyseren. De dataset is evenwel beperkt in termen van de leeftijd (29) tot waarop de respondenten worden gevolgd. Meer specifiek stelt de oefening om werk en gezin te combineren zich bij hooggeschoolde vrouwen vaak maar op latere leeftijd. Toch heeft in onze dataset 48% van de vrouwen met een diploma hoger onderwijs reeds kinderen op de leeftijd van 29 (tegen 63% van de groep zonder diploma hoger onderwijs). Beschrijvende gegevens van de variabelen die we gebruiken in de analyse staan in tabel 1 (de items van de schalen worden opgesomd in tabellen in de Bijlagen).

3.3.1. Tijdsdruk

De subjectieve ervaring van tijdsdruk wordt in dit artikel gebruikt als indicator voor combinatiegedruk. We meten tijdsdruk op basis van acht indicatoren die de mate aangeven waarin men het gevoel heeft niet tegemoet te komen aan verwachtingen, er niet in slaagt verplichtingen na te komen, zich gejaagd voelt en het gevoel heeft dat een dag te weinig uren telt om alles wat men wenst te kunnen doen (voor de exacte formulering zie tabel 5 in de Bijlagen; zie ook Moens 2006). Al deze items werden gemeten op een 5-punten Likert-schaal gaande van helemaal akkoord tot helemaal niet akkoord.

3.3.2. *Gezinskenmerken*

Het aantal kinderen dat aanwezig is in het gezin op beide tijdstippen wordt opgenomen als indicator voor de gezinsverantwoordelijkheden. Tabel 1 laat zien dat het gemiddeld aantal kinderen voor moeders op 29 in onze steekproef 1,5 bedraagt. Een relatief groot deel van de moeders op 29 werd moeder na de leeftijd van 26 (met een gemiddelde van 0,7 van het aantal kinderen op 26 voor deze groep). Als indicator voor de verdeling van het werk tussen partners, nemen we ook de houding die wordt aangenomen ten aanzien van traditionele genderrollen op in de modellen. Deze maat voor moderniteit van de genderrolopvatting is gebaseerd op de mate van instemming met vijf statements ten aanzien van gendergelijkheid in het gezin en op de arbeidsmarkt. De mate waarin respondenten akkoord gaan met gelijke rollen voor mannen en vrouwen, werd opgeteld, en de uiteindelijke scores werden herschaald van 0 tot 10.

Tabel 1. Beschrijvende gegevens van de variabelen, en een vergelijking naar ouderschap en deeltijds werk.

	Range	26 jaar	29 jaar	Moeders (29)	Deeltijds werkend (29)
<i>tijdsdruk</i> ^(a)	1-5	2,49	2,58***	2,65**	2,48*
<i>deeltijdwerk (per 10%)</i>	0-10	0,57	0,80***	1,21***	3,1***
<i>aantal kinderen</i>	0-5	0,36	0,77***	1,49***	1,17***
<i>progressieve rolopvatting</i>	0-10	7,66	7,68	7,60	7,45*
<i>sociaal-economische status</i>	2-11	6,47	6,49	6,15***	5,72***
<i>werkenmerken</i> ^(a)	1-4				
autonomie		2,73	2,74	2,69	2,55***
uitleven		3,27	3,26	3,23	3,17*
samenwerken		3,70	3,68	3,68	3,66
geestelijke inspanning		3,11	3,12	3,08°	3,01**
slechte omstandigheden		1,82	1,81	1,90***	1,97***
werkdruk		2,89	2,95	2,90	2,71***
routinewerk		2,26	2,28	2,32	2,47**

Veranderingen tussen de leeftijd van 26 en 29 (paarsgewijze t-test) zijn significant voor tijdsdruk, deeltijdwerk en het aantal kinderen. Andere kenmerken veranderen niet significant tussen de leeftijd van 26 en 29.

De significantie-aanduidingen in de daaropvolgende kolommen zijn van de vergelijking van moeders met vrouwen zonder kinderen, en van deeltijds werkende met voltijds werkende vrouwen.

(a) gemiddelden hier zijn gebaseerd op het gemiddelde van de items die deel uitmaken van elk construct (zie tekst).

significantieniveaus: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ° $p < 0,10$.

3.3.3. *Werkenmerken*

Omdat we vooral geïnteresseerd zijn in de beslissing om het aantal werkuren te veranderen, maken we in deze studie gebruik van de contractuele werktijd eerder dan de werkelijke arbeidstijd. Respondenten werden daarover bevraagd in termen van het percentage dat ze werken ten opzichte van een voltijds arbeidscontract. Voltijds werk wordt dan uitgedrukt als 100%, terwijl deeltijds werken met een lager percentage tewerkgesteld zijn. Voor de analyses hercodeerden we dit percentage naar een variabele *deeltijdwerk* die de mate van *werktijdreductie* relatief ten opzichte van een voltijds positie uitdrukt. Deze variabele start met 0 (voor een voltijds contract), en voegt 1 toe voor elke 10% van werktijdreductie, zo krijgt bijvoorbeeld iemand bij wie het percentage tewerkstelling 60% bedraagt een score van 4. Tabel 1 laat een gemiddelde van 0,80 zien op de leeftijd van 29, wat betekent dat de gemiddelde arbeidstijd 92% van een voltijdse positie bedraagt. Voor de deeltijds werkende vrouwen op 29 jaar is de deeltijdwerk indicator 3,1, wat zich vertaalt naar een gemiddelde arbeidstijd van 69% van een voltijdse positie, een relatief hoge score, wat erop wijst dat het grootste deel van de deeltijds werkende vrouwen in Vlaanderen op deze leeftijd een 'grote' deeltijdse baan heeft.

Verder nemen we ook de socio-economische status van het beroep mee op (de International Socio-Economic Index of occupational status, ISEI, zie Bakker *et al.* 1997). Deze schaal gaat oorspronkelijk van minimum 15 tot maximaal 86, maar voor de analyse hebben we deze scores door 8 gedeeld. We kunnen die indicator beschouwen als een algemene proxy voor het beroepsniveau en daarmee samenhangende beroepskenmerken. We nemen in de analyses verder een groot aantal indicatoren voor de (inhoudelijke) beroepscontext op: de mate van *autonomie*, de mate van *geestelijke inspanning*, de mate van *zelfrealisatie* in het werk, werken in *slechte (fysieke) omstandigheden*, de mate van *werkdruk* (werken tegen een hoog tempo), de mate van *samenwerken met collega's*, en de mate van *routinewerk*. De respondenten beoordeelden hun baan op elk van deze kenmerken bij elk interview (van volledig akkoord tot helemaal niet akkoord). Vier van de arbeidskenmerken zijn gebaseerd op meerdere items: *autonomie* wordt gemeten op basis van drie indicatoren, *geestelijke inspanning* door vier, *zelfrealisatie* door drie, en *slechte werkomstandigheden* wordt gemeten door vier items (zie tabellen 6 en 7 in de Bijlagen).

Autonomie, uitleven en samenwerken kunnen we beschouwen als 'job resources' die het werk motiverend maken, en de combinatie van betaald werk met andere levenssferen kunnen vergemakkelijken of zelfs verrijken, terwijl geestelijke inspanning, slechte werkomstandigheden (waaronder lichamelijke inspanning) en routinewerk eerder 'job demands' zijn die het werk belastend maken. We verwachten dan ook dat die 'job demands' de ervaring van tijdsdruk vergroten. Omgekeerd zullen 'job resources' wellicht de tijdsdruk verminderen (*cf.* hypothese 1).

3.4. Meetmodellen

Voor de meting van tijdsdruk en van vier van de inhoudelijke beroepskenmerken (autonomie, geestelijke inspanning, uitleven en slechte omstandigheden) beschikken we over meerdere indicatoren. Deze worden in de structurele modellen opgenomen als latent construct. Voor elk van deze kenmerken werd vooraf een zogenaamd meetmodel getoetst (*cf.* confirmatorische factoranalyse, met gelijkheidsrestricties toegepast op de factorladingen en op de errorvarianties om meetinvariantie over de tijd te bekomen, zie tabellen 5 en 6 in de Bijlagen).

Vervolgens namen we alle (indicatoren van de) verklarende variabelen op in één model, met de hiervoor vermelde (panel)meetmodellen voor elk van de variabelen, met de stabiliteitseffecten evenals de (nodige) associaties¹ om de onderlinge samenhang tussen de verklarende variabelen te representeren (modelfit: χ^2 1528,5, df 696, RMSEA 0,042, pclose 1,000).

De structurele effecten werden vervolgens getoetst door het meetmodel voor tijdsdruk toe te voegen aan het model, en alle (synchrone) effecten van (de latente variabele) tijdsdruk op 29 op alle andere variabelen op 29 jaar, en van alle kenmerken op 29 naar tijdsdruk op 29. Elk effect uitgaande van tijdsdruk wordt dus aangevuld met het omgekeerde effect op tijdsdruk.

4. Resultaten

Tabel 1 toont de gemiddelden op de variabelen. Een vergelijking van de gemiddelde score op tijdsdruk tussen de leeftijd van 26 en 29 laat zien dat tijdsdruk toeneemt met de leeftijd. Tussen beide leeftijdsmetingen vermindert ook de werktijd en neemt het aantal kinderen toe bij de werkende vrouwen. De scores van moeders zijn eveneens hoger dan de scores van vrouwen zonder kinderen op 29, terwijl deeltijds werkende vrouwen lagere scores hebben dan voltijds werkenden. Deze verschillen bevestigen mogelijk dat hogere gezinseisen de tijdsdruk doen toenemen en dat deeltijdwerk een middel is om de druk van de combinatie van arbeid en gezin te beperken.

Moeders en deeltijds werkende vrouwen verschillen evenwel van voltijds werkenden op een aantal werkkenmerken, die zo hun eigen effecten kunnen hebben op tijdsdruk, en daarom hebben we 'gecontroleerde' resultaten nodig. Nog beter is om inzicht te verwerven in de mate waarin die verschillen voorafgaan of net volgen op veranderingen in de gezins- en werklast. Op basis van deze beschrijvende gegevens is het niet duidelijk welke veranderingen in werk en gezinsstatus verantwoordelijk zijn voor veranderingen in tijdsdruk. In de volgende analyses toetsen we expliciet het effect van de gezins- en arbeidskenmerken op verandering in de ervaring van tijdsdruk, evenals de omgekeerde effecten die uitgaan vanuit de ervaring van tijdsdruk en aanleiding geven tot verandering in de gezins- en werkcontext. Daarna analyseren we de impact van het ouderschap op de werkcontext, en toetsen we wederzijdse effecten van de arbeidskenmerken en de werktijd.

4.1. Reciproce effecten van gezins- en werkkenmerken en tijdsdruk

Vertrekkend van een volledig synchrone-effectenmodel voor tijdsdruk ($\chi^2 = 2894,6$, $df = 1443$) werd telkens de veronderstelling dat de covariantie tussen de errors gelijk is aan nul getoetst (zie toelichting in 3.2). Voor deeltijdwerk en routinewerk bleek de errorcorrelatie relevant (respectievelijk $p = 0,081$ en $p = 0,013$). Daarom werd voor die variabelen ook een cross-laggedeffectenspecificatie bekeken. Op basis van die resultaten² pasten we het synchrone-effectenmodel aan: voor deeltijdwerk en routinewerk werd het effect van tijdsdruk opgenomen als cross-lagged (tussen 26 en 29) in plaats van als synchroon effect (op 29).

Tabel 2. Reciproce effecten van tijdsdruk (hoofdzakelijk synchrone-effectenmodelspecificatie), voor werkende vrouwen (op 26 en 29), $N = 675$.

	A. Impact op tijdsdruk			B. Effect van tijdsdruk		
	B	beta	sign.	B	beta	sign.
aantal kinderen	0,07	0,10	°	0,05	0,04	
deeltijdwerk (per 10%)	-0,05	-0,12	**	0,17	0,07	* (1)
progressieve rolopvatting	0,04	0,09		-0,12	-0,06	
sociaal-economische status	0,02	0,05		0,01	0,00	
autonomie	0,02	0,03		-0,10	-0,08	
uitleven	0,00	0,00		0,01	0,01	
samenwerken	-0,20	-0,19	*	0,22	0,24	**
geestelijke inspanning	0,05	0,04		0,04	0,04	
slechte omstandigheden	0,16	0,17	*	0,05	0,04	
werkdruk	0,11	0,14	°	0,21	0,16	*
routinewerk	0,10	0,13	**	0,08	0,06	(1)
Modelfit						
χ^2 (df)	2887,5	(1443)				
RMSEA (pclose)	0,039	(1,000)				
SRMR	0,055					
Hoelters N	337					
R ² tijdsdruk op leeftijd 29	25,8%					

(1) hier gaat het om cross-lagged effecten in plaats van synchrone, bij het effect van tijdsdruk op 26 op de werktijd op 29, en op routinewerk op 29.

beta = gestandaardiseerde effect.

significatieniveaus: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ° $p < 0,10$.

De effectparameters en modelfit worden weergegeven in tabel 2, met de effecten op tijdsdruk in de linkerkolommen, en de omgekeerde effecten die uitgaan van tijdsdruk in de rechterkolommen. Meer kinderen vergroten de gevoelens van tijdsdruk. Verschillende werkkenmerken beïnvloeden de ervaring van tijdsdruk:

slechte (fysieke) werkomstandigheden en routinewerk vergroten de gevoelens van tijdsdruk, terwijl werken met collega's en deeltijdwerk de tijdsdruk verminderen. Deze effecten zijn in overeenstemming met onze verwachtingen met betrekking tot de verschillende types van werkkenmerken (cf. hypothese 1).

Naast de effecten van gezins- en werkkenmerken op tijdsdruk blijken in het model drie omgekeerde effecten uitgaand van tijdsdruk relevant. Hoge tijdsdruk hangt samen met een vermindering in de arbeidstijd (cross-lagged), en een toename van de tijdsdruk leidt tot een toename in het werken met collega's en werkdruk (cf. hypothesen 2 en 3). Van deze gevolgen van tijdsdruk, zijn er maar twee die op zichzelf ook bijdragen tot een vermindering van de tijdsdruk, en dus geïnterpreteerd kunnen worden als effectieve aanpassingsstrategieën om de combinatiedruk te verminderen: de vermindering van de arbeidstijd (deeltijdwerk) en de toename in samenwerken met collega's. Deze resultaten lijken zo te bevestigen dat deeltijdwerk (vermindering van de werktijd) wordt ingezet om de combinatiedruk onder controle te kunnen houden. Ook de verhoging van het samenwerken zou als aanpassingsstrategie kunnen doorgaan. Wat dit laatste betreft, is het goed mogelijk dat vrouwen bij verhoogde combinatiedruk vaker de collega's gaan inschakelen om hun werk mee gedaan te krijgen (cf. "delegation at work" als "copingstrategie" in Somech & Drach-Zahavy 2007).

4.2. Verdere analyse van veranderingen geassocieerd met gezinseisen en arbeidstijd

De effecten van het aantal kinderen en van de werktijd op de ervaren tijdsdruk zijn relatief beperkt in bovenstaand model. In een model waarin de werkkenmerken niet opgenomen zijn (resultaten die niet getoond worden) zijn deze effecten sterker (bijna een vijfde en een derde sterkere effecten van respectievelijk deeltijdwerk en van het aantal kinderen). Dit zou kunnen betekenen dat een deel van het tijdsdrukverhogend effect van het *aantal kinderen* wordt verklaard via simultane wijzigingen in de beroepskenmerken die de tijdsdruk verhogen (eerder dan dat veranderde beroepskenmerken gaan compenseren voor de verhoogde combinatiedruk, zoals bij een aanpassingsstrategie zou kunnen worden verwacht). Het zou eveneens kunnen betekenen dat het tijdsdrukverlagend effect van *deeltijdwerk* voor een deel het gevolg is van simultane wijzigingen in de beroepskenmerken die samengaan met minder tijdsdruk. Een alternatieve verklaring zou zijn dat verschillen in de arbeidskenmerken die vooraf gaan aan deeltijdwerk verantwoordelijk zijn voor dit effect.

Om een beter zicht te krijgen op de wijze waarop vrouwen omgaan met een hoge combinatiedruk als gevolg van hun gezinsverplichtingen, onderzoeken we hierna met onze paneldata de meer concrete verbanden met ouderschap en werktijd, en op welke wijze veranderingen daarin samenhangen met veranderingen in de inhoudelijke beroepskenmerken.

4.2.1. De impact van kinderen

Voor de analyse van de impact van gezinsverplichtingen combineren we in één model zowel de cross-lagged als de synchrone effecten van (veranderingen in) het aantal kinderen. De belangrijkste effectparameters van dit model zijn opgenomen in tabel 3. Doordat het effect van kinderen zowel cross-lagged als synchroon is opgenomen, krijgen we een mooi beeld van de duur die het neemt voordat het aantal kinderen zich ook kan vertalen in verandering in de andere kenmerken. Het valt op dat de cross-lagged effecten sterker zijn dan de synchrone. Dat is ook wat we zouden verwachten, namelijk dat het enige tijd duurt voordat personen hun leven en dan in het bijzonder hun werkcondities (kunnen) aanpassen aan de gezinssituatie. De enige uitzondering is deeltijdwerk, mogelijk een aanwijzing dat de werktijd een van de arbeidskenmerken is die – indien gewenst – (relatief) gemakkelijk aangepast kan worden (*cf.* hypothese 3).

Tabel 3. De impact van het aantal kinderen, voor werkende vrouwen (op 26 en 29), N = 675; simultane schatting van de cross-lagged en synchrone effecten.

Impact kinderen op ...	Cross-lagged effect			Synchroon effect		
	B	beta	sign.	B	beta	sign.
deeltijdwerk (per 10%)	0,10	0,04		0,34	0,19	***
progressieve rolopvatting	-0,11	-0,05		-0,05	-0,03	
sociaal-economische status	-0,17	-0,06	*	-0,05	-0,02	
autonomie	-0,06	-0,05		0,01	0,01	
uitleven	-0,01	-0,01		-0,03	-0,04	
samenwerken	-0,13	-0,14	**	0,05	0,07	
geestelijke inspanning	-0,07	-0,08		0,02	0,02	
slechte omstandigheden	0,12	0,11	*	0,00	0,00	
werkdruk	0,08	0,06		-0,09	-0,09	°
routinewerk	0,23	0,17	***	-0,07	-0,07	
Modelfit						
chi ² (df)	1514,7	(692)				
RMSEA (pclose)	0,042	(1,000)				
SRMR	0,054					
Hoelters N	308					

beta = gestandaardiseerde effect.

significantieniveaus: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ° $p < 0,10$.

Meer inhoudelijk bekeken, lijken de veranderingen die optreden door het hebben van (meer) kinderen evenwel niet steeds op duidelijke aanpassingsstrategieën te wijzen. Met uitzondering van deeltijdwerk geeft geen van de veranderingen naar aanleiding van meer kinderen ook aanleiding tot een vermindering in tijdsdruk;

naarmate vrouwen meer kinderen hebben werken ze drie jaar later in een baan met lagere sociaal-economische beroepsstatus, met slechtere omstandigheden, meer routinewerk, en minder samenwerken, alle arbeidskenmerken die volgens onze voorgaande analyse de combinatiedruk niet verminderen, maar eerder verhogen. Daarmee lijkt, zoals de vergelijking van een volledig model voor tijdsdruk met een model zonder controle voor de arbeidskenmerken hiervoor ook suggereerde, dat een deel van het tijdsdrukverhogend effect van het aantal kinderen inderdaad te maken heeft met veranderingen die optreden in de beroepskenmerken die volgen op de gezinsuitbreiding en die niet bijdragen tot een vermindering van de combinatiedruk, veeleer het omgekeerde doen. De exacte betekenis van deze gevolgen van een toename in de gezinseisen voor vrouwen is misschien onduidelijk, maar aangezien ze vooral inhouden dat de tijdsdruk nog meer verhoogt, suggereren ze een eventuele sanctionering van het moederschap op de arbeidsmarkt.

4.2.2. *Effecten met betrekking tot deeltijdwerk*

Voor de analyse van de reciproce effecten van deeltijdwerk en de andere arbeidskenmerken, vertrokken we van een cross-laggedeffectenspecificatie, omdat we verwachtten dat veranderingen in de andere werkkenmerken meer tijd zouden nemen voordat ze tot uiting zouden komen. Op basis van een inspectie van de errorcorrelaties op 29 in het cross-lagged model stellen we vast dat de samenhang van deeltijdwerk met de andere kenmerken op 29-jarige leeftijd voldoende verklaard wordt door de cross-lagged effecten die in dat model zijn opgenomen (error covarianties niet statistisch significant), met uitzondering van de relatie met werkdruk. Voor werkdruk testten we vervolgens een synchrone-effectenspecificatie, wat de modelfit iets verbeterde. Opnieuw toetsten we de geldigheid van een louter synchrone-effectenspecificatie voor werkdruk: de vergelijking met een model waarin de error-associatie tussen werkdruk en deeltijdwerk op 29 werd toegevoegd is niet statistisch significant ($p = 0,614$), dus weerhielden we als finaal model een cross-lagged model, maar met synchrone effecten voor werkdruk.

In het finale model (zie tabel 4) valt op dat deeltijdwerk op geen van de andere arbeidskenmerken een effect lijkt te hebben, uitgezonderd de werkdruk. Werkdruk heeft geen impact op het aantal werkuren, deze bevinding lijkt ons consistent met onze vroegere bevinding dat de (gerapporteerde) werkdruk vooral een gevolg is van de algemene tijdsdruk die ervaren wordt (en wanneer een vermindering van de werktijd leidt tot lagere tijdsdruk, is het dan ook logisch dat die zich ook vertaalt in lagere werkdruk). Dat de andere kenmerken niet worden beïnvloed door het aantal werkuren, spreekt het idee tegen dat vrouwen bij de keuze van deeltijdwerk bepaalde toegevingen zouden moeten doen op het vlak van een aantal (gunstige) werkkenmerken (cf. hypothese 4a). Deze resultaten impliceren ook dat het tijdsdrukverlagend effect van deeltijdwerk niet toe te wijzen is aan beroepsinhoudelijke veranderingen die samengaan met de vermindering van de werktijd.

Tabel 4. Reciproce effecten van deeltijdwerk, voor werkende vrouwen (op 26 en 29), N = 675; cross-lagged model met synchrone effecten voor werkdruk.

	A. impact op deeltijdwerk 29			B. effect van deeltijdwerk		
	B	beta	sign.	B	beta	sign.
progressieve rolopvatting	-0,01	-0,01		-0,01	-0,01	
sociaal-economische status	-0,09	-0,11	*	-0,02	-0,02	
autonomie	-0,13	-0,07	°	-0,02	-0,03	
uitleven	-0,25	-0,09		0,00	0,00	
samenwerken	-0,33	-0,14	***	-0,01	-0,03	
geestelijke inspanning	0,26	0,10		0,00	-0,01	
slechte omstandigheden	-0,08	-0,03		0,00	-0,01	
werkdruk	0,10	0,06	(1)	-0,13	-0,23	*** (1)
routinewerk	0,15	0,09	*	0,03	0,05	
Modelfit						
chi ² (df)	1508,0	(680)				
RMSEA (pclose)	0,043	(1,000)				
SRMR	0,053					
Hoelters N	304					
R ² deeltijdwerk op leeftijd 29	40,9%					

Dit model bevat de effecten van het aantal kinderen op deeltijdwerk, zowel synchroon als cross-lagged, zoals in het model in tabel 3.

(1) Synchrone effectspecificatie voor werkdruk, terwijl de andere effecten cross-lagged opgenomen zijn. beta = gestandaardiseerde effect.

significantie niveaus: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ° $p < 0,10$.

De enige effecten die statistisch significant zijn, zijn omgekeerde effecten – van beroepskenmerken op verandering in de werktijd (dit is volledig in lijn met hypothese 4b). De algemene tendens is ook duidelijk: naarmate de beroepskenmerken gunstiger zijn (in het bijzonder samengaan met lagere tijdsdruk), wordt de werktijd minder verminderd; het zijn beroepen met lagere sociaal-economische status, met minder autonomie, met meer routinewerk en met minder (kansen tot) samenwerken die vrouwen aanzetten tot het verminderen van de werktijd (drie jaar later). We vinden hier een alternatieve verklaring voor de eerder beperkte tijdsdrukverlagende impact van deeltijdwerk in het model voor tijdsdruk waarin gecontroleerd werd voor de andere beroepskenmerken.

5. Conclusies

De resultaten van de panelanalyses in dit artikel geven duidelijk aan dat tijdsdruk zowel beïnvloed wordt door de arbeidskenmerken als er zelf een impact op

uitoefent. Van al de beschouwde veranderingen in arbeidscondities na gezinsuitbreiding (nl. de impact van kinderen) verbetert enkel de vermindering van de arbeidstijd de verzoening van werk en gezin (nl. de ervaring van tijdsdruk vermindert). Jonge vrouwen die hun arbeidstijd verminderden ervaren minder tijdsdruk. Dit effect van deeltijdwerk is niet te verklaren door ermee gepaard gaande veranderingen in de aard van het betaald werk. Deeltijdwerk is (evenwel) ook een gevolg van hoge tijdsdruk. Jonge vrouwen die de hoogste tijdsdruk ervaren maken vaker gebruik van deze combinatiestrategie. Niet enkel gezinskenmerken dragen bij tot die keuze, ook arbeidskenmerken die de tijdsdruk verhogen verhogen ook de kans dat het betaald werk en het gezinsleven worden verzoend door middel van een reductie van de arbeidstijd.

De resultaten wijzen ook op een aantal voordelen van panelonderzoeksdesigns in vergelijking met cross-sectionele designs. Het is bijvoorbeeld opvallend dat werkdruk in de panelanalyse (bijna) geen effect heeft op de tijdsdruk, terwijl dit kenmerk van het werk zo veel aandacht krijgt in de literatuur (als indicator van het intensifiëringsproces dat verbonden wordt met 'moderne' arbeid, cf. Green & McIntosh, 2001), en ook in een cross-sectionele analyse een van de arbeidskenmerken met de sterkste correlatie met tijdsdruk is. De verklaring hiervoor zien we in het omgekeerde effect dat veel sterker is: het is niet zozeer de werkdruk dat de algemene tijdsdruk verhoogt, maar het omgekeerde: mensen rapporteren hogere werkdruk in de mate dat ze hogere tijdsdruk ervaren. We spreken van rapporteren, omdat het meer aannemelijk is dat personen die veel combinatiedruk kennen niet zozeer in een baan met meer werkdruk terechtkomen, maar wel ook en sneller de werkdruk als problematischer zullen ervaren. Deze resultaten zijn bovendien consistent met voorgaande studies die hetzelfde omgekeerde effect vonden van werk-leven conflict op werkdruk (Leiter & Durup 1996; Demerouti *et al.* 2004).

Een andere opvallende bevinding in de panelanalyse is dat routinewerk een sterke verhoging van de tijdsdruk tot gevolg heeft, terwijl dit veel minder duidelijk is in een cross-sectionele analyse. Dit arbeidskenmerk krijgt ook relatief weinig aandacht in de literatuur rond werkstress. Het had evenwel een veel centralere plaats in vroeger werk naar de socialisatie-effecten van arbeid door Kohn en collega's (Kohn & Schooler 1983) dat verder ook het werk van Rose Coser inspireerde om de lagere-statusposities van vrouwen op de arbeidsmarkt, in het bijzonder in meer geroutiniseerde jobs, in verband te brengen met het *cultureel mandaat* van vrouwen, zijnde de normatieve verwachting dat het gezin op de eerste plaats hoort te komen (Coser 1991). De toewijding van vrouwen aan het gezin, in de mate dat die zich vertaalt in lagere posities in de sociale hiërarchie en in het bijzonder op de arbeidsmarkt (cf. de gevonden effecten van het moederschap), maakt het betaald werk moeilijker te combineren met het gezinsleven, zo blijkt uit de analyses van tijdsdruk. Het draagt ook bij tot de aantrekkelijkheid van de deeltijdse combinatiestrategie, maar zo versterkt het ook de traditionele arbeidsdeling binnen gezinnen.

Mogelijk zijn de resultaten van onze analyse evenwel slechts beperkt veralgemeenbaar, in het bijzonder omwille van de beperkte leeftijdsrange (tot 29 jaar)

die we met onze data bestrijken. Verder onderzoek met een ruimere leeftijdsgroep verdient aanbeveling, met bij voorkeur ook een langere periode van observatie van de arbeidsloopbaan om ook beter de eventuele gevolgen te kunnen vaststellen van de oefening om werk en gezin in balans te houden en brengen. In dit artikel lag de focus op de rol van deeltijdwerk. Toekomstig onderzoek zou ook andere, weliswaar minder ingezette, aanpassingsstrategieën kunnen bestuderen (bijvoorbeeld de uittrede uit de arbeidsmarkt), om meer inzicht te verwerven in hoe de combinatie van arbeid en gezin kan worden verlicht.

NOTEN

1. We namen telkens alle associaties tussen verklarende variabelen binnen eenzelfde leeftijdsmeting op (maar geen associaties tussen indicatoren van latente variabelen met andere latente of manifeste variabelen), en gingen verder na welke van de cross-lagged associaties nodig waren om te kunnen vertrekken van een adequaat fittend basismodel (26 associaties waren statistisch significant over de tijd en werden opgenomen).
2. Voor deeltijdwerk liet een cross-lagged model enkel een (positief) effect zien uitgaande van tijdsdruk op deeltijdwerk, terwijl in het synchrone-effectenmodel ook het omgekeerde effect tot uiting kwam. Daarom stapten we over naar een model met een cross-lagged effect van tijdsdruk én een synchroon effect van deeltijdwerk. De effecten met betrekking tot routinewerk die in het finale model werden weerhouden, zijn een (sterk) synchroon effect van routinewerk op tijdsdruk, en een cross-lagged effect van tijdsdruk op routinewerk (dat sterker is dan in het synchrone-effectenmodel, maar in het finale model niet statistisch significant). De errorcovarianties voor de andere variabelen met tijdsdruk zijn niet statistisch significant, noch heeft de toevoeging van de errorcovariantie aan het model een impact op de effecten.

BIBLIOGRAFIE

- Allen, T.D., D.E.L. Herst, C.S. Bruck & M. Sutton (2000), Consequences Associated with Work-to-Family Conflict: A Review and Agenda for Future Research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 278-308.
- Bakker, B., I. Sieben, P. Nieuwebeerta & H. Ganzeboom (1997), Maten voor prestige, sociaal-economische status en sociale klasse voor de standaard beroepenclassificatie 1992. *Sociale wetenschappen*, 40(1), 1-22.
- Barnett, R.C. & K.C. Gareis (2002), Full-time and Reduced-hours Work Schedules and Marital Quality: A Study of Female Physicians with Young Children. *Work and Occupations*, 29(3), 364-379.
- Becker, P.E. & P. Moen (1999), Scaling Back: Dual-earner Couples' Work-Family Strategies. *Journal of Marriage and the Family*, 61(4), 995-1007.

- Berger, E.M. (2009), *Maternal Employment and Happiness: The Effect of Non-participation and Part-time Employment on Mothers' Life Satisfaction*. SOEPpaper (on Multidisciplinary Panel Data Research) no. 178, Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.
- Bourdeaud'hui, R. & S. Vanderhaeghe (2005), *Technische nota: Werkbaar werk bij deeltijders*. Brussel: SERV - STV Innovatie & Arbeid.
- Britt, T.W. & C.R. Dawson (2005), Predicting Work-Family Conflict from Workload, Job Attitudes, Group Attributes, and Health: A Longitudinal Study. *Military Psychology*, 17(3), 203-227.
- Byron, K. (2005), A Meta-analytic Review of Work-Family Conflict and its Antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 169-198.
- Collinson, D.L. & M. Collinson (2004), The Power of Time: Leadership, Management and Gender, pp. 219-246 in C. Fuchs Epstein & A.L. Kalleberg (eds.), *Fighting for Time: Shifting Boundaries of Work and Social Life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Coser, R.L. (1991), *In Defense of Modernity: Role Complexity and Individual Autonomy*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Cousins, C.R. & N. Tang (2004), Working Time and Work and Family Conflict in the Netherlands, Sweden and the UK. *Work, Employment & Society*, 18(3), 531-549.
- Demerouti, E., A.B. Bakker & A.J. Bulters (2004), The Loss Spiral of Work Pressure, Work-Home Interference and Exhaustion: Reciprocal Relations in a Three-wave Study. *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 131-149.
- Elchardus, M. (1996), *De gemobiliseerde samenleving: Tussen de oude en de nieuwe ordening van de tijd*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Elchardus, M. & I. Glorieux (1994), The Search for the Invisible 8 Hours: The Gendered Use of Time in a Society with a High Labour Force Participation of Women. *Time & Society*, 3(1), 5-27.
- Finkel, S.E. (1995), *Causal Analysis with Panel Data*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Franco, A. & K. Winqvist (2002), Women and Men Reconciling Work and Family Life. *Statistics in focus: Population and social conditions*, 3, 1-7.
- Gallie, D. & H. Russell (2009), Work-Family Conflict and Working Conditions in Western Europe. *Social Indicators Research*, 93(3), 445-467.
- Gash, V., A. Mertens & L.R. Gordo (2009), *Women between Part-time and Full-time Work: The Influence of Changing Hours of Work on Happiness and Life-satisfaction*. CCSR Working Paper 2009-06, Manchester: The University of Manchester.
- Glorieux, I. (2005), Reconciling Paid Work with Family Demands: Women's Strategies to Keep the Total Work Load in Check, pp. 125-145 in: J. Vranken, M. Jans & P. van der Hallen (eds.), *Labour Market Research and Policy Making in Flanders: Conference Book*. Leuven; Brussel: Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming; VIONA Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Green, F. & S. McIntosh (2001), The Intensification of Work in Europe. *Labour Economics*, 8(2), 291-308.
- Hakim, C. (2002), Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers. *Work and Occupations*, 29(4), 428-459.
- Hammer, L.B., M.B. Neal, J.T. Newsom, K.J. Brockwood & C.L. Colton (2005), A Longitudinal Study of the Effects of Dual-earner Couples' Utilization of Family-friendly

- Workplace Supports on Work and Family Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 90(4), 799-810.
- Higgins, C., L. Duxbury & K.L. Johnson (2000), Part-time Work for Women: Does it really Help Balance Work and Family? *Human Resource Management*, 39(1), 17-32.
- Hosking, A. & M. Western (2008), The Effects of Non-standard Employment on Work-Family Conflict. *Journal of Sociology*, 44(1), 5-27.
- Jacobs, J.A. & K. Gerson (2001), Overworked Individuals or Overworked Families? Explaining Trends in Work, Leisure, and Family Time. *Work and Occupations*, 28(1), 40-63.
- Jansen, N.W.H., I. Kant, F.J.N. Nijhuis, G.M.H. Swaen & T.S. Kristensen (2004), Impact of Worktime Arrangements on Work-Home Interference among Dutch Employees. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 30(2), 139-148.
- Kaufman, G. & P. Uhlenberg (2000), The Influence of Parenthood on the Work Effort of Married Men and Women. *Social Forces*, 78(3), 931-949.
- Kohn, M.L. & C. Schooler (eds.) (1983), *Work and Personality: An Inquiry into the Impact of Social Stratification*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Kossek, E.E. & C. Ozeki (1998), Work-family Conflict, Policies, and The job-life Satisfaction Relationship: A Review and Directions for Organizational Behavior-human Resources Research. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 139-149.
- Leiter, M.P. & M.J. Durup (1996), Work, Home, and In-between: A Longitudinal Study of Spillover. *Journal of Applied Behavioral Science*, 32(1), 29-47.
- Lippe, T. van der (2007), Dutch Workers and Time Pressure: Household and Workplace Characteristics. *Work, Employment & Society*, 21(4), 693-711.
- Lippe, T. van der, A. Jager & Y. Kops (2003), In balans tussen werk en privé? De invloed van de arbeidssituatie en thuissituatie op combinatiedruk van mannen en vrouwen: *Bevolking en Gezin*, 32(3), 3-24.
- Lippe, T. van der, A. Jager & Y. Kops (2006), Combination Pressure: The Paid Work-Family Balance of Men and Women in European Countries. *Acta Sociologica*, 49(3), 303-319.
- Marks, S.R. (1977), Multiple Roles and Role Strain: Some Notes on Human Energy, Time and Commitment. *American Sociological Review*, 42(6), 921-936.
- Moen, P. & S. Sweet (2003), Time Clocks: Work-hour Strategies, pp.17-34 in: P. Moen (ed.), *It's about time: Couples and careers*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Moens, M. (2006), *Handelen onder druk: Een sociologische analyse van tijdsdruk als meervoudige ervaring*. Doctoraal proefschrift, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Nomaguchi, K.M. (2009), Change in Work-Family Conflict Among Employed Parents Between 1977 and 1997. *Journal of Marriage and Family*, 71(1), 15-32.
- Peeters, M.C.W., J. de Jonge, P.P.M. Janssen & S. van der Linden (2004), Work-Home Interference, Job Stressors, and Employee Health in a Longitudinal Perspective. *International Journal of Stress Management*, 11(4), 305-322.
- Somech, A. & A. Drach-Zahavy (2007), Strategies for Coping with Work-Family Conflict: The Distinctive Relationships of Gender Role Ideology. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(1), 1-19.
- Steinmetz, H., M. Frese & P. Schmidt (2008), A Longitudinal Panel Study on Antecedents and Outcomes of Work-home Interference. *Journal of Vocational Behavior*, 73(2), 231-241.

- Symoens, S. & P. Bracke (2007), Balanceren op de scheidingslijn tussen werk en gezin: Werk-gezin conflict en tevredenheid in Vlaanderen en andere Westerse landen, pp. 262-297 in J. Pickery (ed.), *Vlaanderen Gepeild!* Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Uunk, W., M. Kalmijn & R. Muffels (2005), The Impact of Young Children on Women's Labour Supply: A Reassessment of Institutional Effects in Europe. *Acta Sociologica*, 48(1), 41-62.
- Vandeweyer, J. (2010), Werkt loopbaanonderbreking? Arbeidsoriëntaties, tijdsbesteding en drukte bij loopbaanonderbrekers in Vlaanderen. Brussel: VUBPress.
- Voydanoff, P. (2004), The Effects of Work Demands and Resources on Work-to-family Conflict and Facilitation. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 398-412.
- Walsh, J. (2007), Experiencing Part-time Work: Temporal Tensions, Social Relations and the Work-Family Interface. *British Journal of Industrial Relations*, 45(1), 155-177.
- Warren, T. (2004), Working Part-time: Achieving a Successful 'Work-Life' Balance? *The British Journal of Sociology*, 55(1), 99-122.

Bijlagen

Tabel 5. Factorladingen in de panelmeetmodellen voor tijdsdruk (voor werkende vrouwen, N = 675).

	ongestandaardiseerd		gestandaardiseerd	
	lading	st.fout	op 26	op 29
Er wordt te veel van u verwacht	1	-	0,60	0,62
U raakt nooit bijgewerkt	1,03	0,05	0,58	0,60
U heeft nooit tijd voor uzelf	0,98	0,05	0,68	0,70
Een dag heeft voor u te weinig uren	0,99	0,06	0,54	0,56
U moet dikwijls aangegane afspraken afzeggen	0,70	0,05	0,47	0,48
U moet meer doen dan u wil doen	1,05	0,06	0,68	0,69
U heeft geen tijd om dingen te doen die u moet doen	1,08	0,06	0,72	0,74
Er wordt meer van u verwacht dan u aankan	0,87	0,04	0,66	0,68

Model met identieke factorladingen op 26 en 29 en identieke errorvarianties op de items op 26 en 29 (meet-invariantie), een associatie tussen de latente factor op 26 en 29, de cross-lag errorassociaties voor dezelfde indicatoren over de leeftijd, en bijkomende item associaties tussen het eerste en tweede, en het eerste en laatste item (identiek op leeftijd 26 en 29).

Modelfit: $\chi^2 = 292,9$, $df = 108$, $RMSEA = 0,050$, $pclose = 0,450$, $SRMR = 0,046$, Hoelter's $N = 248$. Verklaarde variantie van tijdsdruk op leeftijd 29 door tijdsdruk op leeftijd 26: 17,0%.

Tabel 6. Modelfit van de panelmeetmodellen voor de werkkenmerken (voor werkende vrouwen, N = 675).

	# items	chi ²	df	RMSEA	pclose	SRMR	Hoelters N
autonomie	3	4,9	10	0,000	1,000	0,009	1313
uitleven	3	15,4	10	0,028	0,906	0,027	419
geestelijke inspanning	4	42,7	22	0,037	0,888	0,035	340
slechte omstandigheden	4	61,8	22	0,052	0,397	0,033	235

Deze modellen omvatten telkens: identieke factorladingen op 26 en 29 en identieke errorvarianties op de items op 26 en 29 (meetinvariantie), een associatie tussen de factor op 26 en 29, en de cross-lag error-associatie op hetzelfde item over de leeftijd.

Verklaarde variantie kenmerk op 29 door kenmerk op 26: autonomie: 46,4%, geestelijke inspanning: 55,8%, uitleven: 27,5%, slechte omstandigheden: 59,4%.

Tabel 7. Factorladingen in de panelmeetmodellen voor de werkkenmerken (voor werkende vrouwen, N = 675).

	ongestandaardiseerd		gestandaardiseerd	
	lading	st.fout	op 26	op 29
<i>autonomie</i>				
u bepaalt zelf hoeveel werk u op een dag deed doet	1,00	–	0,87	0,86
u bepaalt zelf welk werk u op een dag deed doet	1,01	0,04	0,89	0,88
u bepaalt zelf op welke wijze u uw werk deed doet	0,56	0,03	0,60	0,59
<i>uitleven</i>				
werk waarbij u kon kan tonen wat u kan	1,00	–	0,83	0,82
werk waarvan u de resultaten zag ziet	0,78	0,05	0,62	0,61
werk waarin u zich kon kan uitleven	0,86	0,06	0,59	0,58
<i>geestelijke inspanning</i>				
uw werk vergt veel creatieve ideeën van uzelf	1,00	–	0,66	0,62
uw werk vergt veel geestelijke inspanning	0,81	0,06	0,64	0,61
werk met veel verantwoordelijkheden	0,84	0,06	0,63	0,59
werk waarbij u regelmatig moest moet studeren om bij te blijven	1,01	0,08	0,56	0,53
<i>slechte omstandigheden</i>				
werk waarbij u zich vuil moest moet maken	1,00	–	0,82	0,82
werk in een lawaaijerige omgeving of stinkende omgeving	0,82	0,05	0,59	0,60
werk in gevaarlijke of onveilige omstandigheden	0,68	0,04	0,57	0,57
veel lichamelijke inspanning	0,99	0,06	0,63	0,63